ВІДГУК
офіційного опонента, доктора юридичних наук, професора Меркулової Валентини Олександрівни на дисертацію Булгакової Оксани Дмитрієвни «Кримінальна відповідальність за представництво в суді без повноважень», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність проведеного дослідження обумовлюється різними чинниками. Зокрема особливого значення набуває міжнародно-правовий аспект. З урахуванням інтенсивності євроінтеграційних процесів (в галузі права, зокрема) особливого значення та пріоритетності набувають європейські стандарти правозахисної діяльності (адвокатської діяльності, зокрема), напрацьовані та апробовані у розвинутих країнах Європи протягом тривалого часу (порівняно із Україною). Адже глобалізаційні процеси в значній мірі відтворюються у міжнародно-правових стандартах та у практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). В даному випадку на увагу заслуговує законодавчий досвід інших країн світу щодо убезпечення суспільства від кримінально-протиправної поведінки осіб, які мають надавати правову допомогу та представляти інтереси фізичних та юридичних осіб під час здійснення судочинства.

На тлі визнання того факу, що побудова правової держави, громадянського суспільства, а отже становлення ефективної та дієвої системи забезпечення прав людини в Україні є доволі тривалим та складним процесом, - новітніх підходів вимагає увесь процес реформування законодавчої та правозастосовної сфери щодо надання правової допомоги, представництва інтересів фізичних та юридичних осіб під час здійснення судочинства в Україні.

Відштовхуватися маємо від того, що на тлі того, що однією із основних цілей реформування судочинства в Україні є підвищення якості представництва особи в суді, - створюється законодавче підгрунтя щодо представництва іншої особи в суді (здійснення захисних функцій) переважно адвокатом. Загальновизнаним є те, що на ефективність сучасного судочинства безпосередньо впливає стан та проблеми діяльності такого недержавного самоврядного інституту як адвокатура. Все частіше предметом обговорення є проблеми дієвості виконання адвокатурою своєї соціальної ролі в сучасному світі, загалом, а Україні, зокрема, потенційних можливостей підвищення ефективності адвокатської діяльності в умовах глобалізації та технічної інтенсифікації. Переважно саме адвокат є тією особою, яка займається правозахисною професійною адвокатською діяльністю, здійснює представництво в судах усіх ланок системи судочинства, підприємствах, установах, організаціях державних органів, надає іншу правову допомогу у відповідності із процедурою, передбаченою законодавством України.

З одного боку, особливого значення набуває дієвість кримінально-правового та кримінального процесуального інструментарію щодо захисту

правомірної адвокатської діяльності від незаконних втручань, порушень гарантій незалежності професійної діяльності та професійної таємниці. Проте, з іншого боку, не менше значення матимуть заходи кримінально-правового захисту громадян України від протиправної поведінки осіб, які мають надавати правову допомогу. А правомірна адвокатська діяльність є головною складовою правомірної діяльності осіб, які мають законні та професійні підстави здійснювати захист та представництво особи по наданню правової допомоги.

Відповідно актуальності набувають положення щодо визначення сутнісних ознак відповідного кримінально-правового понятійного апарату. Теоретичного, правового та правозастосовного переосмислення потребують питання, які стосуються: чіткості визначення ознак диспозиції кримінально-правової норми; оцінки реального ступеня тяжкості вчиненого діяння; шляхів набуття відповідною санкцією дієвого кримінально-правового охоронного значення; підстав розмежування суміжних діянь, які містять тотожні об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу кримінального правопорушення. Всі ці проблеми безпосередньо стосуються і досліджуваної кримінально-правової норми - ст. 400-1 КК.

Узагальнюючи зазначене, маємо визнати те, що обрана автором тема має важливе теоретичне та практичне значення, а дисертаційне дослідження Булгакової Оксани Дмитрієвни «Кримінальна відповідальність за представництво в суді без повноважень», подане на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», є своєчасним та вкрай актуальним дослідженням.

Оцінюючи дисертацію загалом маємо звернути увагу на ті положення, які доводять обгрунтованість та достовірність виконаної роботи, висновків, рекомендацій, які сформульовані в дисертації.

Дисертація оформлена відповідно до державного стандарту. Обсяг основного тексту дисертації відповідає встановленим нормативам. Наукові положення в тексті дисертації за формою викладу дохідливі, у смисловому значенні взаємопов'язані.

Вдало визначено *мету* дисертаційного дослідження, яка полягає в дослідженні питань кримінальної відповідальності за представництво в суді без повноважень, формулювання рекомендації та пропозиції щодо конкретизації змісту ознак суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 400-1 КК України, особливостей практики застосування положень досліджуваного кримінального правопорушення.

Чітко та системно сформульовані *завдання дослідження*, які логічно випливають з визначеної мети. За змістом та сутністю завдання є підтвердженням комплексного характеру дослідження, як такого, що полягає у необхідності послідовного розгляду теоретичних, законодавчих та правозастосовних аспектів визначеної автором проблеми. Зокрема: стану наукового дослідження; становлення та розвитку інституту кримінальної відповідальності за розглядуване діяння; особливостей зарубіжного досвіду встановлення кримінальної відповідальності за представництво в суді без

повноважень і схожих діянь; змісту та сутності об'єктивних та суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення; особливостей кваліфікації розглядуваного діяння та визначення його тяжкості (відповідно, доцільної санкції).

В роботі чітко виділені *об'єкт та предмет дослідження*. Аналізуючи дисертаційну роботу здобувача, можна встановити, що вони відповідають темі, визначеній автором, свідчать про адекватність обраних методологічних підходів для вирішення поставлених завдань.

Значну увагу автор надає *методології дослідження*. Дисертант застосувала значний перелік загальнонаукових та спеціальних методів дослідження: діалектичний; догматичний (логіко-юридичний, формально-логічний, юридичний); історико-правовий (історичний, логіко-історичний, історико-лінгвістичний); хронологічний; кібернетичний; компаративістський (порівняльно-правовий); лінгвістичний; логіко-семантичний; абстрагування; аналізу; ідеалізації; моделювання (прогнозування); синтезу; індукції та дедукції; системний (системного аналізу); соціологічний (анкетування); статистичний (математичний.). Такий підхід дозволив досягти мети дослідження та виконати поставлені завдання.

Належною є *законодавча та доктринальна бази* дослідження обраної автором проблеми. Обгрунтованість положень, сформульованих у дисертації, підтверджується аналізом наявних законодавчих та літературних джерел, *перелік яких налічує 138 найменувань*. Відносно не значний термін чинності розглядуваної норми посилив значення опрацювання автором саме законодавчих джерел (як вітчизняних, так і зарубіжних), що дозволило сформувати авторське бачення подальших напрямків реформування кримінального законодавства України в досліджуваній сфері.

Емпіричну базу дослідження становлять результати анкетування 295 працівників слідчих підрозділів НП України у м. Києві та 8 областях, а також 38 адвокатів стосовно питань кримінальної відповідальності за представництво в суді без повноважень; статистичні дані щодо кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 400-1 КК України, за 2020–2024 роки.

Результати дослідження мають *належний рівень апробації*: Основні положення та висновки дослідження, що сформульовані в дисертації, відображено в 11 наукових публікаціях, серед яких *п'ять статей – у наукових фахових виданнях України, шість тез доповідей,* які оприлюднено на науково-практичних і науково-теоретичних конференціях і засіданнях круглого столу.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Здійснивши комплексний системно-правовий та порівняльно-правовий аналіз спеціальних джерел права, чинного вітчизняного та зарубіжного кримінального законодавства, матеріалів проведеного соціологічного дослідження, статистичних даних тощо, - автор обґрунтовує низку нових концептуальних положень, висновків та рекомендацій, що мають важливе теоретико-правове та практичне значення.

Наукова новизна праці полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих питань *дисертація є першим в Україні дослідженням*, в якому автор обгрунтовує доцільність *нових підходів* щодо формулювання поняття різних *видів об'єкта* посягання: родового об'єкта (встановлений порядок здійснення правосуддя, оскільки, вчиняючи зазначені кримінальні правопорушення, суб'єкт насамперед прагне вплинути на виконання службових чи громадських обов'язків певними особами або порушити інший встановлений порядок функціонування судових органів); видового об'єкта (суспільні відносини, що забезпечують виконання іншими суб'єктами законної професійної діяльності, які сприяють здійсненню правосуддя); основного безпосереднього об'єкта (встановлений законом порядок здійснення правосуддя, який забезпечує діяльність захисника чи представника особи щодо надання ними правової допомоги); додаткового обов'язкового об'єкта (визначений законом порядок діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, їх апарату, об'єднань громадян, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності в частині підготовки, складання, використання та видачі офіційних документів, а також посвідчення фактів, що мають юридичне значення).

З огляду на потреби правозастосовної практики та досвід законодавства зарубіжних країн, автор обгрунтовано пропонує суттєво змінити зміст диспозиції ч. 1 ст. 400-1 КК України, зосередивши увагу на кримінально-протиправній поведінці саме адвоката, *конкретизувавши суттєво зміст об'єктивної сторони,* яка має полягати: в умисному одночасному представництві у суді адвокатом двох протилежних сторін судового процесу; в умисному вчиненні будь-яких дій адвокатом, що здійснює представництво в суді, на користь протилежної сторони судового процесу; в умисному невнесення адвокатом до ордера відомостей щодо обмежень повноважень, встановлених договором про надання правничої допомоги, якщо такі діяння спричинили істотну шкоду потерпілому. Відповідно, логічною є пропозиція щодо *зміни назви розглядуваної кримінально-правової норми* - викласти її в редакції: «Зловживання адвокатом своїм процесуальним становищем».

Обгрунтованим є твердження щодо доцільності посилення суворості *чинної санкції*, за рахунок визначення додатково таких видів покарань як обмеження волі на строк до трьох років та позбавлення права на зайняття адвокатською діяльність строком до трьох років. За умови *зміни змісту ознак об'єктивної сторони,* автор справедливо пропонує суттєво посилити тяжкість діяння, запропонувавши санкцію в наступній редакції: карається штрафом до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права на зайняття адвокатською діяльність строком до трьох років. З метою подолання колізії між спеціальною нормою (ст. 400-1 КК) та загальними (ст. ст. 358, 366 КК), запропоновано санкцію ч. 2 ст. 400-1 КК України викласти в такій редакції: «караються обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі та той самий строк, з позбавленням права на зайняття адвокатською діяльність строком до трьох років».

Доведеним є те, що за завідомо неправдиве повідомлення суду про повноваження представляти іншу особу в суді має нести відповідальність загальний суб'єкт (будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16-ти років і яка ввела в оману суд, надала підроблені документи щодо підтвердження повноважень представляти інтереси іншої особи); за умисне невнесення адвокатом до ордера відомостей щодо обмежень повноважень, встановлених договором про надання правничої допомоги, – спеціальний (адвокат).

Оцінка структури та конкретного змісту дисертації. Структура і зміст дисертаційного дослідження Булгакової Оксани Дмитрієвни на тему «Кримінальна відповідальність за представництво в суді без повноважень», є логічно побудованими, зумовленими поставленою метою та завданнями дослідження, його об'єктом і предметом. Послідовність, взаємозв'язок розділів та підрозділів дисертації, спрямовані на реалізацію визначеної автором мети дослідження, а відповідно, залежно від особливостей предмету дослідження кожного підрозділу, в тій чи іншій мірі торкаються найважливіших для автора питань.

Робота складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (138 найменувань на 16 сторінках) і п'яти додатків (на 27 сторінках). Повний обсяг дисертації становить 218 сторінок, із них обсяг основного тексту – 162 сторінки.

Зміст *анотації* відображає основні положення дослідження.

У розділі 1 автором здійснено комплексний аналіз стану наукового дослідження визначеної проблеми (підрозділ 1.1.); становлення та розвитку інституту кримінальної відповідальності за розглядуване діяння (підрозділ 1.2); особливостей зарубіжного досвіду встановлення кримінальної відповідальності за представництво в суді без повноважень і схожих діянь (підрозділ 1.3.).

В підрозділі 1.1. автор справедливо приділив основну увагу спеціальним публікаціям, присвяченим суто тлумаченню змісту новели кримінального законодавства – ст. 400-1 КК. Автор вміло виокремлюючи головні наукові проблеми, які позначаються на сучасній науковій дискусії щодо доцільності криміналізації даного діяння, ознак складу кримінального правопорушення та реальної тяжкості діяння, - дозволяє визначитися із *найбільш типовими науковими позиціями в цьому питанні.* Сутність їх відтворюється у наступному. Йдеться переважно про: недоцільність криміналізації діяння, зважаючи на незначну ступінь суспільної небезпеки діяння та обсяг реальної шкоди (загрози заподіяння шкоди); суттєве порушення законодавчої техніки та принципів кримінального права під час формулювання положень диспозиції та санкції ст. т. 400-1 КК; недостатню чіткість визначення ознак об'єктивної сторони, що ускладнює кваліфікацію діяння та не дає змогу відмежувати розглядуване діяння від дисциплінарного проступку, створює невиправдану конкуренцію із суміжними кримінально-правовими нормами; про доцільність аналізу тематики представництва в суді на тлі оцінки дій адвоката, на якого переважно покладаються функції з надання правової

допомоги, захисту та представництва інтересів в судочинстві; відповідно, про необхідність єдності у розумінні вичерпного переліку документів, їх форм, змісту, які мають підтверджувати повноваження адвоката тощо.

В підрозділі 1.2. доволі чітко та систематизовано розглядається процес реформування вітчизняного судочинства відповідно до вимог Європейського Союзу. Справедливо доводиться той факт, що криміналізація представництва в суді без повноважень стала результатом проведення судової реформи в Україні, а передумовами криміналізації досліджуваного діяння стало видання указів Президента України «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»»» та «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки». В подальшому був прийнятий закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» (від 3 жовтня 2017 р. № 2147- VIII), яким і було встановлено кримінальну відповідальність за представництво в суді без повноважень (ст. 400-1 КК). Встановлення кримінальної відповідальності за представництво в суді без повноважень мало б забезпечити належне використання особами, які здійснюють представництво, своїх процесуальних прав. Адже інститут представництва в суді є важливим питанням реалізації права особи на судовий захист та права на правничу допомогу, що міститься в усіх процесуальних кодексах. Знову ж таки, аналіз історичного розвитку кримінальної відповідальності представництва в суді без повноважень надає автору достатні підстави стверджувати, що розглядувана норма має бути передусім спрямована на кримінально-правовий захист адвокатської діяльності, а отже стосуватися спеціального суб'єкта.

В підрозділі 1.3. автор, здійснивши порівняльно-правове дослідження та системний аналіз кримінального законодавства п'яти країн світу (Аргентини, Іспанії, Німеччини, Туреччини та Швеції), в яких встановлена кримінальна відповідальність за представництво в суді без повноважень (або ж за схожі діяння), - виокремив ті особливості, які, на його думку, заслуговують на увагу. Узагальнюючі зміст підрозділу маємо підкреслити наступне. Зважаючи на назву розділів (глав) кримінального законодавства, доволі по-різному в цих державах визначається *родовий об'єкт* посягання (посадові злочини; злочини проти судової влади; злочини проти громадського порядку). Більш чітким є визначення ознак об'єктивної сторони (представництво іншої особи без її згоди; одночасне представництво протилежних інтересів; змова з протилежною стороною на шкоду інтересам клієнта тощо). Відповідальність настає у разі спричинення діянням шкоди фізичний або юридичній особі, отже обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є наслідки діяння. Відповідальність настає лише *за умисну* кримінально-протиправну поведінку. Санкції в більшості випадків містять спеціальні обмеження у правах, позбавлення права (заборону) на зайняття адвокатською діяльністю; є більш суворими, оскільки передбачають ув'язнення (зокрема, в Туреччині до двох років 6 місяців; в Німеччині до п'яти років).

У розділі 2 автором проаналізовано зміст та сутність об'єктивних (підрозділи 2.1., 2.2.) та суб'єктивних (підрозділи 2.3., 2.4.) ознак складу розглядуваного кримінального правопорушення.

Зважаючи на те, що визначення родового, видового об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених у XVIII розділі Особливої частини КК України, та основного безпосереднього об'єкта діяння, ознаки якого містяться у ст. 400-1 КК, є дискусійним, - особливої актуальності набуває наукова позиція автора, який вперше здійсним комплексне дослідження цих питань. Вважаємо обгрунтованими положення дисертації (підрозділ 2.1.), в яких доводиться наступне. *Родовим об'єктом* кримінальних правопорушень, зазначених у розділі XVIII Особливої частини КК України, є не правосуддя, а встановлений порядок здійснення правосуддя, оскільки, вчиняючи зазначені кримінальні правопорушення, суб'єкт насамперед прагне вплинути на виконання службових чи громадських обов'язків певними особами або порушити інший встановлений порядок функціонування судових органів. Відповідно, доцільним є викладення назви розділу XVIII Особливої частини КК України в такій редакції: «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку здійснення правосуддя» (С. 80). В*идовим об'єктом* досліджуваного кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують виконання іншими суб'єктами (не представниками судової влади) законної професійної діяльності, які сприяють здійсненню правосуддя (С. 83). Б*езпосередній об'єкт* кримінального правопорушення, передбаченого ст. 400-1 КК України, є встановлений законом порядок здійснення правосуддя, який забезпечує діяльність захисника чи представника особи щодо надання ними правової допомоги (С. 86).

У підрозділі 2.2, автор здійснив комплексне аналітичне дослідження змісту положень різних законодавчих норм (різних галузей права) (С. 101-107) щодо визначення кола осіб, які можуть представляти інтереси інших осіб (здіснювати їхній захист), переліку обов'язкових документів, що мають підтверджувати повноваження на представництво учасників справи (зокрема, повноважень адвоката на здійснення як представницьких, так і захисних функцій). Здійснив відповідне порівняння розглядуваного кримінального правопорушення із ознаками суміжних діянь, передбачених ст. ст. 358, 366 КК. (С. 108). Відповідно, поглиблений аналіз змісту та сутності значної кількості нормативно-правових норм вітчизняного законодавства та звернення до відповідного зарубіжного законодавчого досвіду дозволили автору сформулювати власне бачення змісту диспозиції розглядуваної нами кримінально-правової норми – ст. 400-1 КК. А саме – в частині ознак об'єктивної сторони, що в більшій мірі і визначає новизну даного дослідження (про що вже йшлося вище).

У підрозділі 2.3. автор справедливо доходить висновку, що за чинною редакцією кримінально-правової норми суб'єктом представництва в суді без повноважень за завідомо неправдиве повідомлення суду про повноваження представляти іншу особу в суді може бути *будь-яка фізична осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку,* ввела в оману суд, безпідставно повідомила

суд про повноваження представляти інтереси іншої особи, надала підроблені документи щодо підтвердження повноважень представляти інтереси іншої особи (*загальний суб'єкт*). В той же час, у другій формі діяння, визначеного у ст. 400-1 КК, ознаки суб'єкта правопорушення конкретизовано - адвокат, який не вніс до ордера відомості щодо обмежень його повноважень, установлених законом (*спеціальний суб'єкт - адвокат*).

Позитивною є тенденція щодо використання автором результатів дослідження з різних питань на користь підтвердження однієї із основних тез дослідження як такого – *посилення характерних ознак розглядуваної норми як спеціальної* по відношенню до статей 358 та 366 КК. Відповідно цьому спрямуванню має відповідати і пропозиція автора щодо того, що суб'єктом досліджуваного кримінального правопорушення має бути *лише спеціальний*, щоб не утворювати невиправданої конкуренції з іншими нормами КК України. Саме цьому сприяє більшість пропозицій, які стосуються інших елементів складу кримінального правопорушення.

У підрозділі 2.4. заслуговує на увагу міркування автора щодо доцільності (недоцільності) використання в диспозиції ч.1 ст. 400-1 КК такої категорії як «завідомо», яка відтворює особливе психічне ставлення особи до діяння. Якщо орієнтуватися на формальний склад діяння, то «завідомість» має стосуватися лише кримінально-протиправної поведінки, як підтвердження того, що діяння вчинено *з прямим умислом* – суб'єкту достовірно відомо, що особа не має права представляти інших осіб в суді, попри це надає підроблені документи до суду, які підтверджують повноваження на представництво (С. 134). Той факт, що термін «завідомість» не передбачає вини у формі непрямого умислу, на справедливу думку автора, *звужує коло осіб*, які можуть нести кримінальну відповідальність за вчинення розглядуваного кримінального правопорушення. З метою доведення *необхідності виключення цього терміну із диспозиції норми* як ознаки суб'єктивної сторони автор більш поглиблено аналізує зміст інтелектуального елементу вини, доводячи той факт, що психічним ставленням охоплюється в даному випадку не лише чітке усвідомлення ознак потерпілого, але й розуміння їхньої ймовірності та можливості (припущення щодо наявності ознак), що є підтвердженням того, що кримінальні правопорушення, ознаки яких визначені у ч. 1, 2 ст. 400-1 КК, можуть бути вчинені *як з прямим, так і непрямим умислом* (С. 132, 134). Такий підхід матиме свої правові наслідки: істотно підвищується рівень суспільної небезпеки діяння; підвищується рівень атисоціальної настанови особи винного; більш істотно порушуються права та свободи учасника справи; державні органи витрачають свої ресурси даремно (С. 134-135). Що в підсумку має розглядатися як підстави посилення суворості санкцій за розглядуване діяння.

У розділі 3 автором проаналізовано особливості кваліфікації представництва в суді без повноважень (підрозділ 3.1.) та закономірностей визначення виду та терміну покарання за його вчинення (підрозділ 3.2.).

Умовно зміст підрозділу 3.1. можна поділити на дві основні частини. В першій частині результати дослідження стосуються вирішення питання щодо

відмежування досліджуваного кримінального правопорушення від суспільно небезпечного діяння, передбаченого ст. 358 КК. Спираючись на певні правила кримінально-правової кваліфікації (щодо співвідношення загальної та спеціальної норми), проаналізувавши конкретний перелік документів, які мають підтверджувати повноваження представляти інших осіб у суді, проаналізувавши ознаки діяння про які йдеться у ст. 358 КК (на тлі звернення до результатів дослідження у підрозділі 2.2. дисертації) тощо, - автор дійшов справедливого висновку «якщо особа підробила документи, які посвідчують її право представляти іншу особу в суді, та надала їх до суду, а також у разі невнесення адвокатом відомостей щодо обмежень повноважень, встановлених договором про надання правничої допомоги, такі дії слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 400-1 КК України. У випадку підробки або використання інших документів, зокрема процесуальних, такі дії слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 358 КК України. Аналогічно таке правило застосовують під час розмежування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 400-1 і 366 КК України» (С. 173-174). До того ж, усуненню конкуренції між цими нормами сприятиме зміна редакції ст. 400-1 КК, яку пропонує автор.

Друга частина підрозділу присвячена висвітленню особливостей відмежування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 400-1 від правопорушень, які тягнуть за собою дисциплінарну відповідальність. Обґрунтовано, що адвокат зобов'язаний зазначити про обмеження його прав під час представництва іншої особи в документах, які пред'являє як своєму клієнту, так й іншим фізичним чи юридичним особам, державним органам тощо для підтвердження своїх повноважень, зокрема в ордері. Незазначення таких відомостей в ордері становить склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 400-1 КК України, а не дисциплінарного проступку.

Анансуючи зміст *підрозділу 3.2.* слід зазначити, що увесь попередній зміст дисертації, його структура, послідовність в певному сенсі спрямовані саме на доведення необхідності удосконалення санкції кримінально-правової норми, підвищення дієвості кримінально-правової охоронної функції досліджуваної норми. Маємо підтримати автора щодо необхідності посилення суворості кримінальної відповідальності за розглядуване діяння. Особливістю дослідження є те, що автор розглядає різні варіанти удосконалення санкції розглядуваної норми: як щодо чинної редакції, так і за умови її суттєвого реформування. В першому випадку суворість відповідальності забезпечується поширенням переліку альтернативних покарань за рахунок більш суворого покарання – обмеження волі (до трьох рокі) та визначення можливості застосування додаткового покарання - позбавленням права на зайняття адвокатською діяльність строком до трьох років. При цьому тяжкість діяння не змінюється – це проступок. В другому випадку, зважаючі на суттєве посилення ступеня суспільної небезпеки діяння (про що йдеться у попередніх підрозділах), - йдеться насамперед про зміну тяжкості діяння (нетяжкий злочин), відповідно про посилення суворості покарання. Пропонується у разі змінення редакції ч. 1 ст. 400-1 КК України одночасно слід змінити санкцію цієї частини та викласти її в такій редакції: «карається штрафом до десяти тисяч неоподатковуваних

мінімумів доходів громадян, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк, з позбавленням права на зайняття адвокатською діяльність строком до трьох років». З метою подолання колізії, коли спеціальна норма передбачає менш суворе покарання, ніж загальні (ст. 358 і 366 КК України), запропоновано санкцію ч. 2 ст. 400-1 КК України викласти в такій редакції: «караються обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі та той самий строк, з позбавленням права на зайняття адвокатською діяльністю строком до трьох років».

У *висновках* за результатами дисертаційного дослідження сформульовано низку положень теоретико-методологічного характеру, а також рекомендацій, що мають вагоме кримінально-правове значення. Є всі підстави стверджувати, що висновки дисертації є цілісними, логічними та обґрунтованими, відповідають меті й завданням дослідження.

Переважна більшість авторських здобутків *впроваджена у науково-дослідницьку діяльність, навчальний процес і правозастосовну сферу,* що підтверджується актами впровадження.

У додатках до роботи міститься досить значимий матеріал, що засвідчує *вивчення емпіричної* бази дослідження.

Крім розглянутих вище наукових положень, в роботі *містяться і інші положення, висновки та рекомендації,* які у сукупності забезпечують цілісність проведеного дослідження.

Позитивна оцінка дисертаційного дослідження О.Д. Булгакової у цілому та її окремих положень не виключає можливості та необхідності ***звернути увагу на окремі міркування автора, які носять дискусійний характер, висловити певні зауваження щодо нечіткості та недостатньої повноти окремих положень дисертації.***

1.Як вже йшлося, автор у підрозділі 1.1., аналізуючи сучасний стан дослідження кримінальної відповідальності за представництво в суді без повноважень, приділив основну увагу спеціальним публікаціям, присвяченим суто тлумаченню змісту новели кримінального законодавства – ст. 400-1 КК, що є цілковито виправданим. Проте за умови відсутності належної правозастосовної практики, особливого значення набуває теорія кримінального права (доктрина), визначення того, яке місце посідає дана проблема серед більш загальних питань, пов'язаних із кримінально-протиправною поведінкою у сфері надання правової допомоги громадянам України під час здійснення судочинства. Набувають значення доктринальні тлумачення стану дієвості кримінально-правових заходів як найсуворішого інструментарію забезпечення (гарантії) дотримання прав та свобод, законних інтересів учасників судочинства. Тож доцільним було б здійснити аналіз розглядуваної проблеми на тлі сталих більш загальних проблем, яким присвячена більшість публікацій, особливо в частині правозахисної діяльності адвокатури. Адже в підсумку позиція автора полягає у тому, що дана норма має стосуватися лише кримінально-протиправної поведінки адвоката. Тож проблеми понятійного апарата, не чіткості кримінально-правових положень,

недосконалості санкцій тощо є загальними для усіх кримінально-правових норм, як тих, що спрямовані на захист професійної діяльності адвоката, так і на захист клієнта від кримінально-протиправної поведінки адвоката.

2.Серед законодавчих джерел, які дослідив автор, особливе місце посідає кримінальне *законодавство зарубіжних країн* про відповідальність за представництво в суді без повноважень і схожих діянь (підрозділ 1.3.). Автор здійснив порівняльно-правове дослідження та системний аналіз кримінального законодавства п'яти країн світу (Аргентини, Іспанії, Німеччини, Туреччини та Швеції). Доволі цікавими є матеріали, в яких наводиться конкретний зміст кримінально-правових норм зазначених країн. Узагальнюючи інформацію автор лише звернув увагу на схожість вітчизняного законодавства з окремими країнами в частині визначення об'єктів посягання; звернув увагу на необхідність імплементації щодо ознак об'єктивної сторони (зокрема щодо шкоди); підкреслив наявність в окремих країнах більш суворої санкції. Як на наш погляд, отриманий автором матеріал мав би більш глибоко проаналізований (узагальнений), стати підставою для поглибленого комплексного системного аналізу особливостей та відмінностей (порівняно із вітчизняним законодавством) щодо усіх елементів складу кримінального правопорушення. Зокрема щодо визначення безпосереднього об'єкту; характерних ознак різних видів (за характером) кримінально-протиправної поведінки; щодо кола суб'єктів відповідальності; ознак суб'єктивної сторони; взаємозв'язку між характером кримінально-протиправної поведінки та тяжкістю діяння тощо.

3.Однією із складових новизни дослідження є запропоновані автором пропозиції щодо зміни редакції диспозиції розглядуваної норми в частині конкретизації ознак характеру протиправної поведінки (підрозділ 2.2.). З урахуванням змін, це вже мав бути матеріальний склад кримінального правопорушення, оскільки обов'язковою ознакою мала б стати шкода (істотна шкода). Проте автор вважає доцільним не монетизувати таку шкоду, не визначати її матеріальною, оскільки зловживання адвокатом своїх процесуальних обов'язків може спричинити і репутаційну шкоду (С. 110) Проте матеріальні склади у якості обов'язкової ознаки передбачають встановлення саме наслідків матеріального (фізичного) характеру. А репутаційна шкода, як і різні види іншої не матеріальної шкоди є наслідком і формального складу діяння, оскільки не є кримінальним правопорушенням діяння, яке не заподіяло (не могло заподіяти) істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч. 2 ст. 11 КК).

4.Спостерігається в окремих випадках *певна суперечливість* дисертаційних положень. Зокрема, це спостерігається у *підрозділах 2.3. та 2.4.* Так в підрозділі 2.3. в одному випадку йдеться про те, що кримінальній відповідальності за завідомо неправдиве повідомлення суду про повноваження представляти іншу особу в суді підлягає загальний суб'єкт (С.

122). Проте на наступній сторінці вже стверджується про те, що «завідомо неправдиве повідомлення суду про повноваження представляти іншу особу в суді може бути вчинено загальними і спеціальними суб'єктами» (С. 123).

В підрозділі 2.4. на сторінці 132 йдеться про те, що «кримінальні правопорушення, передбачені я. 1, 2 ст. 400-1 КК можуть бути вчинені лише з умислом (прямим і непрямим). В той же час у Висновках (С. 173) в пункті 7 вже стверджується, що «на основі дослідження суб'єктивної сторони представництва в суді без повноважень встановлено, що вона виражається у формі прямого умислу».

5.Деякі положення дисертації потребують корегування або ж уточнення. Розглядаючі призначення *покарання* як завершальний етап кримінального провадження (підрозділ 3.2.), на якому суд після завершення судового розгляду справи має прийняти рішення по багатьом питанням, у переліку питань, які постають перед судом, автор виокремлює наступне – *«чи підлягає обвинувачений звільненню від відповідальності?»* (С. 156) Вважаємо, що це питання є предметом першої стадії кримінального судочинства - досудового розслідування, одним із варіантів підсумкового рішення органів досудового розслідування, коли за наявності підстав прокурор звертається до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності. Суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності (ст. 288 КПК). Факт ухвалення вироку судом свідчить про реальну кримінальну відповідальність, коли мова може йти вже лише про звільнення від покарання. Тож дане положення потребує уточнення, що мав на увазі автор.

6.В підрозділі 3.2., розглядаючи питання щодо шляхів *підвищення дієвості санкції* розглядуваного кримінального правопорушення, автор справедливо наголошує на необхідності зміни її редакції (подібно до зміни редакції диспозиції норми). Проте практично єдиним аргументом на користь посилення суворості санкції у підрозділі (окрім конкретних прикладів змісту санкцій інших країн світу) є посилання на авторські пропозиції щодо змін ознак об'єктивної сторони, що має суттєво підвищити суспільну небезпечність діяння. Як на наш погляд, аргументація має бути посилена і охоплювати комплексний аналіз саме з цих позицій результатів дослідження і інших елементів складу розглядуваного кримінального правопорушення (зокрема суб'єктивних ознак), а отже тлумачення саме з позицій їхнього впливу на тяжкість діяння. Тим більш, що у підрозділах 2.3., 2.4. йдеться перо це безпосередньо.

7.Відсутність належної статистичної бази даних, яка б дозволила визначити за певний час закономірності щодо стану, динаміки кримінальних правопорушень, ознаки якого містяться у ст. 400-1 КК; практична відсутність судової практики, - посилюють значення інших джерел дослідження, що становлять емпіричну базу. А саме *результатів анкетування* 295 працівників

слідчих підрозділів НП України у м. Києві та 8 областях, а також 38 адвокатів стосовно питань кримінальної відповідальності за представництво в суді без повноважень. Проте автор практично не використовує дані соціологічного дослідження, які в більшості своїй саме доводять правильність позиції автора з багатьох питань: щодо збереження кримінальної відповідальності; не чіткості чинної редакції норми; доцільності визначення спеціального суб'єкта – адвоката; щодо конкретних пропозицій зміни видів кримінально-протиправної поведінки тощо.

Висловлені зауваження стосуються переважно спірних, дискусійних проблем, відтворюють власну наукову позицію рецензента. *Вони не впливають на загальну позитивну оцінку* роботи О.Д. Булгакової, яка є самостійним завершеним комплексним дослідженням актуальної теми.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. Ґрунтуючись на викладеному вважаю, що дисертаційне дослідження Булгакової Оксани Дмитрієвни на тему «Кримінальна відповідальність за представництво в суді без повноважень», подане на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», є завершеним монографічним дослідженням, яке виконане на належному рівні та відповідає вимогам, що пред'являються до подібного роду робіт. Аналіз тексту дисертації свідчить про відсутність порушень автором вимог академічної доброчесності. У роботі наявні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, тверджень і відомостей; дотримано вимоги норм законодавства про авторське право; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності; використано методики дослідження та джерела інформації. У роботі не виявлено ознак академічного плагіату чи фальсифікацій. Висновки та рекомендації, які отримані у процесі дослідження мають важливе практичне та теоретико-правове значення для кримінально-правової науки.

Таким чином, дисертація Булгакової Оксани Дмитрієвни на тему «Кримінальна відповідальність за представництво в суді без повноважень» на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право» є самостійним завершеним науковим дослідженням, в якому отриманні нові науково обґрунтовані результати, спрямовані на вирішення наукового завдання; відповідає спеціальності 081 – Право та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року (зі змінами і доповненнями, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 03 квітня 2019 року № 283), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософі, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року (зі змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 21 березня 2022 року № 341), вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40, а її автор

Булгакова Оксана Дмитрієвна на основі публічного захисту заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право».

ОПОНЕНТ:
Професор кафедри кримінального права та кримінології Одеського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор **Валентина Меркулова**

ПОГОДЖЕНО:
Перший проректор Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, професор **Сергій Братель**